

RASMIY MULOQOTDA BUYRUQ NUTQ AKTINING LINGVOPRAGMATIK STRATEGIYALARI: INGLIZ VA O'ZBEK TILLARI MATERIALLARI ASOSIDA

Kuchkarova Maftuna Dilmurod qizi

aishkhanna1991@gmail.com

Mustaqil izlanuvchi

O'zbekiston Davlat Jahon Tillari Universiteti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20303287>

Annotatsiya: Mazkur tezisda ingliz va o'zbek rasmiy muloqotida buyruq nutq aktining pragmatik strategiyalari qiyosiy-lingvistik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Buyruq rasmiy diskursda faqat grammatik imperativ shakl orqali emas, balki modal birliklar, passiv konstruksiyalar, iltimos va tavsiya shakllari, majburiyat bildiruvchi vositalar hamda xushmuomalalik strategiyalari orqali ifodalanishi asoslanadi. Ingliz tilida buyruq ko'pincha bilvosita, adresat erkinligini saqlovchi kommunikativ shakllar orqali berilsa, o'zbek rasmiy muloqotida hurmat, ijtimoiy maqom, institutsional masofa va rasmiylik darajasi muhim pragmatik omil sifatida namoyon bo'ladi.

Kalit so'zlar: nutq akti, buyruq, direktiv akt, rasmiy muloqot, pragmatik strategiya, bilvosita buyruq, xushmuomalalik, ingliz tili, o'zbek tili.

Kirish

Zamonaviy tilshunoslikda nutq birliklarini faqat grammatik yoki semantik hodisa sifatida emas, balki muayyan kommunikativ maqsadni amalga oshiruvchi nutqiy harakat sifatida o'rganish alohida ilmiy ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, rasmiy muloqotda buyruq nutq aktining ifodalanishi, uning bevosita va bilvosita shakllari, xushmuomalalik va institutsional munosabatlar bilan bog'liq pragmatik xususiyatlarini tadqiq etish qiyosiy tilshunoslik hamda pragmatolingvistikaning dolzarb masalalaridan biridir.

Nutq aktlari nazariyasiga ko'ra, har qanday nutqiy birlik muayyan kommunikativ harakatni bajaradi. J.L. Austin nutqni harakat sifatida talqin qilib, lokutiv, illokutiv va perlokutiv aktlarni farqlaydi¹. J.R. Searle esa nutq aktlarini assertiv, direktiv, komissiv, ekspressiv va deklarativ turlarga ajratadi. Uning tasnifida buyruq direktiv nutq aktlari tarkibiga kiradi, chunki u so'zlovchining adresatni muayyan harakatni bajarishga undashiga qaratilgan².

Rasmiy muloqotda buyruq nutq aktining o'ziga xosligi shundaki, u ko'pincha ochiq imperativ shaklda emas, balki vazifa yuklash, ijroni ta'minlash, ko'rsatma berish, tartibga solish, ogohlantirish, tavsiya qilish yoki iltimos shakllari orqali ifodalanadi. Shu bois ingliz va o'zbek rasmiy muloqotida buyruqning pragmatik strategiyalarini qiyosiy o'rganish nafaqat tilshunoslik, balki tarjimashunoslik, rasmiy yozishmalar madaniyati va madaniyatlararo kommunikatsiya uchun ham muhimdir.

Asosiy qism

Buyruq nutq akti direktiv nutq aktlarining markaziy ko'rinishlaridan biri bo'lib, uning asosiy kommunikativ vazifasi adresatni ma'lum harakatni bajarishga undashdan iborat. Biroq rasmiy muloqotda buyruq har doim ham keskin imperativ shaklda ifodalanmaydi. Rasmiy diskursda buyruqning pragmatik kuchi ko'pincha hujjat turi, kommunikantlarning ijtimoiy maqomi, rasmiylik darajasi, institutsional vakolat va muloqot maqsadi bilan belgilanadi.

¹ Остин Дж.Л. Слово как действие // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XVII. Теория речевых актов. — М.: Прогресс, 1986. — С. 22–129.

² Searle J.R. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. — Cambridge: Cambridge University Press, 1969. — P. 22–42.

Ingliz rasmiy muloqotida buyruqning eng muhim strategiyalaridan biri **bilvosita ifodalash strategiyasi** hisoblanadi. Bunda buyruq grammatik jihatdan savol, iltimos yoki tavsiya shaklida beriladi, biroq pragmatik jihatdan adresatdan aniq harakat kutiladi. Masalan, *Could you submit the report by Monday?, Would you please review the document?, It would be advisable to complete the form in advance* kabi birliklar tashqi shakliga ko'ra savol yoki tavsiya bo'lsa-da, rasmiy vaziyatda topshiriq yoki buyruq mazmunini anglatadi. Bunday ifodalarda adresatning shaxsiy hududi va kommunikativ erkinligini saqlashga intilish kuzatiladi.

P. Brown va S. Levinson tomonidan ishlab chiqilgan xushmuomalalik nazariyasiga ko'ra, direktiv nutq aktlari adresatning erkin harakat qilish imkoniyatiga ta'sir ko'rsatgani sababli "face-threatening act", ya'ni shaxsiy ijtimoiy mavqega tahdid soluvchi akt sifatida baholanadi³. Shu sababli ingliz tilida rasmiy buyruqlar ko'pincha yumshatilgan, bilvosita va xushmuomalalik vositalari bilan beriladi. Masalan, *please, kindly, would you, could you, we would appreciate it if..* kabi birliklar buyruqning keskinligini kamaytiradi.

O'zbek rasmiy muloqotida esa buyruqning pragmatik strategiyalari ko'proq hurmat, lavozim, yosh, ijtimoiy masofa va rasmiy odob me'yorlari bilan bog'liq holda namoyon bo'ladi. O'zbek tilida *bajaring, taqdim eting, yuboring* kabi bevosita buyruq shakllari mavjud bo'lsa-da, rasmiy yozishmalarda ko'pincha *taqdim etishingiz so'raladi, ko'rib chiqishingizni so'raymiz, amalga oshirilishi lozim, ijrosini ta'minlash zarur, maqsadga muvofiq hisoblanadi* kabi bilvosita va rasmiylashgan shakllar ishlatiladi.

O'zbek rasmiy muloqotida buyruqning yana bir muhim strategiyasi **majburiyatni institutsional shaklda ifodalash strategiyasi**dir. Bunda buyruq shaxsiy xohish yoki individual talab sifatida emas, balki xizmat vazifasi, huquqiy norma yoki rasmiy zarurat sifatida namoyon bo'ladi. Masalan, *Mazkur topshiriq ijrosi belgilangan muddatda ta'minlansin, Hujjatlar tegishli tartibda rasmiylashtirilsin, Mas'ul tashkilotlar tomonidan zarur choralar ko'rilsin* kabi ifodalarda buyruqning subyekti ko'pincha shaxssizlashtiriladi. Bu esa rasmiy diskursga xos obyektivlik va institutsional qat'iylikni kuchaytiradi.

Ingliz tilida ham shunga o'xshash strategiya passiv konstruksiyalar orqali amalga oshiriladi. Masalan, *The report must be submitted by Friday, All documents should be reviewed before approval, The necessary measures are to be taken immediately* kabi gaplarda buyruq bevosita shaxsga qaratilmaydi, balki rasmiy vazifa sifatida ifodalanadi. Bu shakl rasmiylikni oshiradi va topshiriqni individual munosabatdan institutsional majburiyat darajasiga ko'taradi.

Buyruqning yana bir pragmatik strategiyasi **yumshatish strategiyasi**dir. Ingliz tilida bu strategiya modal fe'llar va xushmuomalalik birliklari yordamida yuzaga chiqadi: *could, would, may, might, please, kindly*. O'zbek tilida esa yumshatish *iltimos, so'raymiz, imkon qadar, maqsadga muvofiq, lozim topilsa, ko'rib chiqishingizni so'raymiz* kabi birliklar orqali ifodalanadi. Bunda buyruqning illokutiv kuchi saqlanadi, ammo uning keskinligi kamayadi.

Rasmiy muloqotda buyruqning **qat'iylashtirish strategiyasi** ham keng qo'llanadi. Ingliz tilida bu strategiya *must, shall, have to, are required to, it is mandatory to* kabi vositalar orqali ifodalanadi. Masalan, *Applicants must submit all required documents by the deadline* gapida buyruq majburiy talab sifatida berilgan. O'zbek tilida esa bu vazifa *shart, zarur, lozim, majbur, talab etiladi, qat'iy belgilansin* kabi birliklar orqali bajariladi. Masalan, *Talabgorlar barcha zarur hujjatlarni*

³ Brown P., Levinson S.C. Politeness: Some Universals in Language Usage. — Cambridge: Cambridge University Press, 1987. — P. 61–84.

belgilangan muddatda taqdim etishlari shart gapida buyruq huquqiy-ravishdagi talab shaklida ifodalangan.

Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, ingliz va o'zbek tillarida buyruqning pragmatik strategiyalari umumiy kommunikativ maqsad jihatidan o'xshash bo'lsa-da, ularning lisoniy ifodalanishi va madaniy-pragmatik asoslari farqlanadi. Ingliz rasmiy muloqotida adresatning shaxsiy hududini saqlash, bevosita bosimni kamaytirish va neytral-xushmuomala ohang muhim bo'lsa, o'zbek rasmiy muloqotida hurmat, maqom, rasmiy masofa, shaxssizlashtirish va institutsional vakolat yetakchi omil sifatida ko'zga tashlanadi.

Shuningdek, o'zbek tilida buyruqning rasmiy ifodalanishida majhul nisbat va shaxssiz konstruksiyalar faol qo'llanadi: *amalg'a oshirilsin, ta'minlansin, belgilansin, ko'rib chiqilsin, choralari ko'rihsin*. Ingliz tilida esa bunday vazifa ko'proq passiv konstruksiyalar va modal majburiyat vositalari orqali bajariladi: *shall be implemented, must be ensured, should be considered, measures should be taken*. Har ikki tilda bu shakllar buyruqni shaxsiy murojaatdan rasmiy-institutsional ko'rsatma darajasiga olib chiqadi.

Tarjima jarayonida buyruqning grammatik shaklini emas, balki uning pragmatik kuchini saqlash muhimdir. Masalan, ingliz tilidagi *You are requested to submit the documents* jumlasini o'zbek tiliga oddiy *Hujjatlarni topshiring* tarzida tarjima qilish rasmiy-xushmuomala ohangni susaytirishi mumkin. Bunday holatda *Hujjatlarni taqdim etishingiz so'raladi* yoki *Hujjatlarni belgilangan tartibda taqdim etishingizni so'raymiz* kabi variantlar pragmatik jihatdan mosroq bo'ladi. Aksincha, o'zbek tilidagi *Ijrosi ta'minlansin* shaklini ingliz tiliga *Do it* tarzida emas, balki *The implementation shall be ensured* yoki *Its implementation must be ensured* shaklida tarjima qilish rasmiylik va institutsional ohangni saqlaydi.

Xulosa

Ingliz va o'zbek rasmiy muloqotida buyruq nutq akti murakkab lingvopragmatik hodisa sifatida namoyon bo'ladi. U faqat imperativ shakl bilan cheklanmaydi, balki modal birliklar, passiv konstruksiyalar, shaxssiz gaplar, iltimos va tavsiya shakllari, majburiyat bildiruvchi birliklar hamda xushmuomalalik vositalari orqali ifodalanadi.

Ingliz tilida buyruqning asosiy pragmatik strategiyalari bilvositalik, yumshatish, adresat erkinligini saqlash va modal vositalar orqali ifodalansa, o'zbek tilida hurmat, rasmiy maqom, shaxssizlashtirish, majhul nisbat va institutsional majburiyatni ifodalash ustuvor ahamiyat kasb etadi. Har ikki tilda buyruqning rasmiy muloqotdagi asosiy vazifasi topshiriq berish, mas'uliyat yuklash, ijroni ta'minlash va kommunikativ tartibni boshqarishdan iborat.

Shu bois ingliz va o'zbek tillaridagi rasmiy buyruq shakllarini tarjima qilishda so'zma-so'z ekvivalentlik emas, balki pragmatik ekvivalentlik asosiy mezon bo'lishi lozim. Buyruqning rasmiylik darajasi, illokutiv kuchi, xushmuomalalik darajasi va institutsional vazifasi tarjimada imkon qadar to'liq saqlanishi kerak.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Austin J.L. How to Do Things with Words. — Oxford: Clarendon Press, 1962. — 166 p.
2. Brown P., Levinson S.C. Politeness: Some Universals in Language Usage. — Cambridge: Cambridge University Press, 1987. — 345 p.
3. Leech G.N. Principles of Pragmatics. — London; New York: Longman, 1983. — 250 p.
4. Searle J.R. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. — Cambridge: Cambridge

University Press, 1969. — 203 p.

5. Searle J.R. Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts. — Cambridge: Cambridge University Press, 1979. — 187 p.

6. Safarov Sh. Pragmalingvistika. — Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008. — 300 b.

7. Hakimov M. O'zbek pragmalingvistikasi asoslari. — Toshkent: Akademnashr, 2013. — 176 b.

8. Формановская Н.И. Речевой этикет и культура общения. — М.: Высшая школа, 1989. — 159 с.